

بررسی روابط آزاد دختر و پسر و تأثیرات آن

شرمین جهان‌شیرلا^۱، مرضیه سادات سجادی^۲

چکیده

در دوره نوجوانی و جوانی، افراد دچار تغییرات جسمی و روانی متعددی می‌شوند. تمایل به دیده شدن و مورد توجه قرارگرفتن به‌ویژه در برابر جنس مخالف در اثر این تغییرات ایجاد می‌شود. علت ایجاد روابط بین دختران و پسران در بیشتر جوامع، شدت این هیجانات و کشش‌های روحی است. از نظر روان‌شناسان میل و کشش به جنس مخالف از نظر فیزیولوژی یک نیاز فطری، طبیعی و روانی است. در بیشتر فرهنگ‌ها روابط بین دختر و پسر قبل از ازدواج عادی شده است که این مسئله باعث ایجاد مشکلات جدید در روابط دختر و پسر می‌شود. هدف مقاله حاضر بررسی این معضل و تأثیرات آن بر ازدواج است. براساس آنچه در مقاله حاضر به دست آمد بحران هویت، ناکارآمدی خانواده‌ها در ارضای نیازها، اختلال در هویت جنسی و حاکمیت روحیه فردگرایی از علل افزایش روابط دختر و پسر است. افت تحصیلی، فقدان شناخت درست و واقع‌بینانه، احساس گناه، خیانت به همسر آینده، انحطاط و انحرافات اخلاقی، ایجاد بدبینی، سرکوب شدن استعدادها، سستی ایمان، آسیب دیدن حیثیت خانواده و سست شدن بنیان خانواده از پیامدهای روابط دختر و پسر است.

واژگان کلیدی: دختر، پسر، ازدواج، روابط آزاد، تأثیر.

۱. دانش‌پژوه کارشناسی مطالعات زنان، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه‌المصطفی علیه‌السلام العالمیه، بنگلادش.

۲. مدرس گروه علمی-تربیتی مطالعات زنان، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه‌المصطفی علیه‌السلام العالمیه، ایران.

۱. مقدمه

در دوره نوجوانی، دختران و پسران تغییرات جسمی، روحی، عاطفی در خلق و خو پیدا می‌کنند. بلوغ می‌تواند در شرایطی زمینه‌ساز حرکت به سوی لغزش‌ها شود. در این مرحله، واردات ذهنی، مخرب، بی‌اثر و خاموش نمی‌مانند. بنابراین، ممکن است زمینه‌ساز خطر شوند. تحولات اجتماعی و فرهنگی دهه‌های اخیر، پیدایش بعضی معضلات اخلاقی و ظهور نگرش‌های متنوع و مختلف و گاه معارض درباره روابط دختر و پسر، توجه جدی به این مسئله را از ناحیه جامعه‌شناسان، روان‌شناسان و مربیان آشکار می‌کند. در جوامع امروزی به دلیل تغییرات فرهنگی و اجتماعی و تغییر در بافت خانواده‌ها، روابط اجتماعی بین دو جنس مخالف بیشتر از قبل به چشم می‌خورد و مانند بسیاری از پدیده‌های اجتماعی دیگر، دیدگاه‌های متفاوت و گاه متضادی در این باره به وجود آمده است. گروهی از کارشناسان امور تربیتی و روان‌شناسی آن را مرحله‌ای از بلوغ فکری و رشد شخصیت تعریف می‌کنند که موفقیت در آن مرحله به معنای موفقیت در فرآیند اجتماعی شدن است. برخی از متخصصان علوم اجتماعی معتقدند که روابط آزاد بین دختر و پسر از ویژگی جوامع مدرن یا جوامع در حال گذار به سوی مدرنیته و از امور غیرقابل اجتناب است. بسیاری از والدین، بزرگان و کسانی که دغدغه حفظ سنت‌ها و آموزه‌های اصول دینی- اخلاقی را دارند با نگاهی انتقادی تر به این مسئله می‌پردازند. به نظر می‌رسد با بررسی روابط آزاد دختر و پسر قبل از ازدواج و بررسی تأثیر روابط آزاد بر ازدواج و راهکارهای برون رفت از آن بتوان به کاهش آمار طلاق کمک کرد و در نتیجه شاهد ارتباطات سالم افراد در اجتماع سالم و خانواده‌های سالم بود. مقاله حاضر پس از تعریف رابطه، به علل و عوامل گسترش این مسئله و دیدگاه اسلامی در این مورد می‌پردازد و سپس آسیب‌های روابط آزاد دختر و پسر را واکاوی می‌کند.

۲. مفهوم‌شناسی

۲-۱. تعریف رابطه

براساس تعریف کارشناسان، ارتباط میان دختر و پسر یکی از ارتباطات میان فردی است. بر مبنای نظر جامعه‌شناسان و روان‌شناسان، دوستی با جنس مخالف، ارتباطی است که در آن، دو جنس مخالف

با برخورداری از تمایلات و کارکردهای جنسی در قالب کلامی و غیرکلامی به ارائه و دریافت پیام‌هایی می‌پردازند که محتوای آن را صحبت، صمیمیت، عشق و علاقه و... تشکیل می‌دهد.

۲-۲. مراد از رابطه دختر و پسر

مراد از روابط دختر و پسر، رابطه‌ای است که خود رابطه، هدف است و مقدمه چیز دیگری نیست. بنابراین، روابطی که خود رابطه هدف نیست، مثل رابطه و معاشرت دختر و پسر که نسبت خویشاوندی دارند و یا رابطه علمی، شغلی و اقتصادی بین دختر و پسر موضوع بحث نیست. در این رابطه، جنسیت طرفین، موضوعیت دارد؛ یعنی نگاه آن‌دو به هم، جنسیتی است. در این رابطه، احساسات و عواطف طرفین، حرف اصلی را می‌زند. در این رابطه، نوعی درهم‌تنیدگی بین غریزه جنسی و قوای عاطفی طرفین وجود دارد و تفکیک آن‌دو در بسیاری از مواقع امکان‌پذیر نیست. (موسوی کانی، ۱۳۸۷)

۳-۲. دیدگاه‌ها در مورد رابطه دختر و پسر

۱-۳-۲. دیدگاه افراطی

در این نگرش، هرگونه ارتباط با جنس مخالف، آزاد و بدون مانع است (رویکرد لیبرالیستی). فروید و پیروان وی مدعی هستند که اخلاق جنسی کهن براساس محدودیت و ممنوعیت است و تمام مشکلات بشر به دلیل ممنوعیت‌ها، محرومیت‌ها، ترس‌ها و وحشت‌های ناشی از این ممنوعیت‌هاست که در ضمیر باطن بشر جایگزین شده است. (گماسایی، ۱۳۹۶)

۲-۳-۲. دیدگاه تفریطی

براساس این رویکرد هرگونه ارتباط و پیوند با جنس مخالف، مردود و مورد نکوهش است. این دیدگاه، نقطه مقابل دیدگاه افراطی است. اربابان کلیسا معتقد بودند که ازدواج، عملی پست و دنیایی است و از باب دفع افسد به فاسد فقط می‌تواند مطرح شود.

۲-۳-۳. دیدگاه اعتدالی

براساس این دیدگاه، نه آزادی مطلق و رها پذیرفته شده است و نه محدودیت و منع هرگونه رابطه بلکه ارتباط بین دو جنس مخالف در یک چهارچوب مشخص، تعریف شده است. ارتباط مجاز، ارتباطی است که روابط در آن، حداقل و به دور از هرگونه انگیزه شهوی و عاطفی باشد و رابطه‌ای است که در آن، نفس رابطه مقصود نباشد و نگاه دو جنس به هم، نگاه انسانی باشد و نه جنسیتی. دیدگاه اسلام، ناظر به نگرش سوم یعنی، دیدگاه اعتدالی است. (گماسایی، ۱۳۹۶)

۳. علل افزایش روابط آزاد دختر و پسر

۳-۱. توسعه وسایل ارتباط جمعی

در جوامع مدرن، رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی از مهمترین عوامل دگرگونی در روابط افراد در اجتماع هستند. توسعه وسایل ارتباط جمعی به ویژه تلفن همراه و اینترنت، حجم و کیفیت روابط انسانی را در سال‌های گذشته تحت تأثیر خود قرار داده است. توسعه امکانات در فضاهای مجازی برای گفت‌وگو با یکدیگر، دوست‌یابی و انتقال اخبار و اطلاعات هرچند می‌تواند کارکردهای مثبت بسیاری داشته باشد، اما به دلیل فقدان زیرساخت‌های فرهنگی و وجود برخی زمینه‌های اجتماعی به فضایی برای اتلاف اوقات فراغت تبدیل شده است و به شلختگی این روابط در فضای مجازی دامن می‌زند. شاید مهمترین اقبال جوانان به این دو وسیله، قابلیت عمده آنها در امکان بروز فردیت است. هویت مجازی افراد در فضای مجازی، امکان هنجارشکنی‌ها و تجربه‌کردن‌ها را بدون پذیرش تبعات اجتماعی فراهم می‌کند. (حورا، ۱۳۸۷)

۳-۲. بالارفتن سن ازدواج

از پیامدها و نشانه‌های مدرنیته و صنعتی شدن جوامع، بالارفتن سن ازدواج است. در کشورهای توسعه‌یافته و یا در حال توسعه، فاصله افتادن بین بلوغ جنسی و بلوغ اجتماعی، تحصیلات عالی، تأخیر در استقلال اقتصادی جوانان، کاهش حمایت خانواده‌ها از فرزندان پس از ازدواج موجب تأخیر سن ازدواج شده است. از طرف دیگر، برخی عوامل بومی نیز در سال‌های اخیر سن ازدواج را افزایش

داده است. یکی از مهمترین آنها عوامل جمعیت شناختی و نوسان های رشد جمعیت است که باعث کاهش ازدواج در این سال ها شده است. (ذکایی، ۱۳۸۵، ص ۱۵۵) در خلال سال های ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ رشد جمعیت در ایران حدود ۳/۹ درصد بود که با اعمال سیاست های کنترل جمعیت از سال ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۵ به ۱/۵ درصد رسید (جعفری مزدهی و قندی، ۱۳۸۱). میانگین سن ازدواج در مردان حدود ۴ سال بیش از زنان است. به همین دلیل دخترانی که در فاصله سال های ۵۵ تا ۶۵ متولد شده اند به دلیل نبودن این تعداد پسر در سال های قبل از ۵۵ در مضیقه ازدواج قرار گرفتند. آمار دختران مجرد بالای ۲۲ سال چنین وضعیتی را تأیید می کند. بدیهی است بالا رفتن سن ازدواج به معنای تأخیر در پاسخ گفتن به نیازهای عاطفی و غریزی است. از آنجا که نیروی جنسی و نیازهای عاطفی و احساسی از قوی ترین قوای انسانی به ویژه در ایام جوانی هستند، طبیعی است که خروج از قالب های مشروع و قانونی در ارضای عواطف و نیازها افزایش یابد (حورا، ۱۳۸۷).

۳-۳. حاکمیت روحیه فردگرایی

یکی از ویژگی های بارز جوامع مدرن، تأکید بر فردگرایی است. فردگرایی که بر محوریت فرد در بهره مندی از حقوق اساسی و حقوق شهروندی تأکید می کند در کنار مفاهیم دیگری چون سکولاریسم، لیبرالیسم و اومانیزم، مبانی دنیای مدرن را تشکیل می دهد. همچنین در جوامع مدرن یا در حال گذار به سوی مدرنیته، فردگرایی از صفات افراد جامعه است. میل به استقلال، برنامه ریزی برای آینده فردی و ترسیم آرمان های فردی، بخشی از مظاهر حاکمیت روحیه فردگرایی است. تأکید بر حقوق و آزادی های فردی، مهمترین مطالبه جوان در جامعه فردگراست. بنابراین، ازدواج دوره ای ایده آل و مرحله ای از کمال و پیشرفت در زندگی نیست؛ زیرا جوانان برای تغییر وضعیت و تغییر انتخاب، اهمیت ویژه ای قائل هستند. (حورا، ۱۳۸۷)

تغییر نگاه به ازدواج و تشکیل خانواده به ویژه از نیمه دوم قرن بیستم به بعد از ویژگی های جوامع مدرن است. در گذشته، مجموعه ای از نیازها و اهداف مانند نیازهای عاطفی، نیازهای غریزی، میل به بقای نسل و به دست آوردن پایگاه اجتماعی، موجب پدید آمدن نهاد خانواده و اقدام به ازدواج

می‌شد و تأکید بر دو عنصر تعهد طرفینی و قداست نهاد خانواده از ویژگی‌های دیگر خانواده بود. توجه بیش از حد به آرمان‌های فردگرایانه، خانواده را تا حد امکان از تعهداتی که باعث محدود شدن فردیت فرد می‌شود، تهی می‌کند؛ یعنی طرفین می‌پذیرند که این انتخاب، راه را بر انتخاب‌های دیگر نمی‌بندد و عمر یک خانواده، تنها تا وقتی است که یکی از طرفین، انتخاب جدیدی نکرده باشد. به همین دلیل روابط میان دو جنس از شکل و قالب‌های محدودکننده قانونی آن خارج می‌شود و به صورت نوعی رابطه عرفی ظاهر می‌شود. (ذکایی، ۱۳۸۶، ص ۴۲) اگرچه این ویژگی‌ها مخصوص کشورهای توسعه‌یافته و به‌ویژه آمریکاست، اما مطالعه وضعیت جوانان در بیشتر کشورهای جهان نشان می‌دهد این فرهنگ به دلیل وجود وسایل ارتباط جمعی مانند ماهواره و اینترنت، فراگیر خواهد شد (ذکایی، ۱۳۸۶، ص ۴۲).

۳-۴. بحران هویت

یکی از عوامل فراگیر شدن روابط دختر و پسر، بحران هویت است. هویت را می‌توان تفسیر هر فرد از کیستی خود و انتظار متقابل فرد و جامعه از یکدیگر دانست. بنابراین، بحران هویت، نزاع یا ابهام فرد در این برداشت و یا ناسازگاری آن با انتظارات متقابل فرد و جامعه از یکدیگر خواهد بود. البته علاوه بر امکان ترسیم معنایی عام از هویت با عنوان هویت فردی، می‌توان هویت‌های گوناگونی مانند خانوادگی، ملی، دینی، اجتماعی و فرهنگی ترسیم کرد. (شرفی، ۱۳۷۹) پروژه دهکده جهانی و فرهنگ حاکم بر آن که در دهه اخیر در همه کشورهای جهان دنبال می‌شود تأثیر بسیار زیادی بر طرز تفکر و اندیشه و رفتار و منش جوانان هر کشور برجا می‌گذارد. ماهواره و اینترنت، مرزهای زمانی و مکانی را درمی‌نوردند و هزینه آن، گشوده شدن فرهنگ بومی به هجوم جهانی فرهنگ عامه‌پسند غربی به‌ویژه نوع آمریکایی آن است. مقاومت کردن در برابر این تهاجم فرهنگی حتی برای کشورهای قدرت‌مندی که به حفظ زبان و سنن فرهنگی خویش اصرار دارند بسیار دشوار است (ذکایی، ۱۳۸۶، ص ۴۲). علاوه بر اثرات فرهنگ مدرن، معضلات و ناهمگونی‌های دیگر نیز سبب بحران و اختلال هویت فردی و هویت‌های خاص شده است. برخی ناکارآمدی‌های حکومت در زمینه اقتصاد و سیاست، نهاد

آموزش، خانواده و عدم ثبات شغلی، اطمینان نداشتن جوانان به آینده و درنهایت بی‌اعتنایی آنها نسبت به مرجعیت‌های سنتی را ایجاد می‌کند. خرده‌فرهنگ‌ها با تمرکز بر تفریح و فراغت به جای کار، بر گروه هم‌سالان و نیز بر سبک زندگی جدید بدون خانواده تأکید می‌کنند. از پیامدهای پذیرش این هویت جدید، تأکید بر به‌روز بودن است.

۳-۵. اختلال در هویت جنسی

بخشی از هویت هر فرد را هویت جنسی او تشکیل می‌دهد. برداشت هر شخص از جنسیت خود در نسبت با نقش‌ها و انتظارات مبتنی بر جنسیت را هویت جنسی می‌توان نامید. فقدان چنین برداشتی و یا نزاع و درهم‌ریختگی در آن، هویت جنسی را با اختلال مواجه می‌کند. نظام تربیت رسمی کشور در سال‌های اخیر به پیروی از الگوی غربی از تربیت دختران و پسران برای پذیرش نقش‌های متفاوت غفلت کرده است. بخشی از این غفلت، معلول غفلت از اهمیت و تأثیر نقش هویت جنسی افراد در بسیاری از ساحت‌های زندگی است و بخش دیگر از آن در تبلیغات اندیشه‌های فمینیستی که جنسیت را امری اجتماعی می‌دانند، ریشه دارد. تربیت با یک روش برای دختران و پسران سبب می‌شود که هر دو جنس با وجود داشتن غرایز و نیازهای متفاوت و گاه متضاد، در موقعیت‌ها و فرصت‌های متفاوت یکسان رفتار کنند. تربیت‌نشدن پسران برای غیرت‌ورزی، کنترل چشم، مسئولیت‌پذیری و صیانت از گزینه جنسی و همچنین تربیت‌نشدن دختران برای حیا، عدم تبرج و رفتارهای عشوه‌گرانه و خضوع در گفتار موجب می‌شود دو جنس در برقراری ارتباط با یکدیگر، رفتاری مشابه آنچه در قبال هم‌جنسان خود انجام می‌دهند از خود بروز دهند. (دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، ۱۳۸۷)

۳-۶. ناکارآمدی خانواده‌ها در ارضای نیازها و عواطف زوجین

در توجیه چرایی ارتباط عاطفی و جنسی افراد متأهل با غیر هم‌جنس می‌توان به بروز نوعی عادت ثانویه برای افرادی که در دوران مجرد چنین روابطی داشته‌اند، اشاره کرد. چنین روابطی میان افراد

متأهل می‌تواند تا حدود زیادی معلول ناکارآمدی‌های خانواده‌های جدید در ارضای غریز و نیازهای روانی باشد. (دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، ۱۳۸۷)

۴. روابط آزاد زن و مرد در اسلام

یکی از امیال جسمانی بشر، غریزه جنسی است که ارضای آن در غیر از کانون خانواده در دنیای جدید به امری عادی بدل شده است. افراط در ارضای این میل، خطرات جسمی و زیان‌های روحی زیادی را به همراه دارد. اسلام در همه امور بهترین و معتدل‌ترین مسیرها را به انسان نشان داده است. در قرآن کریم و در روایت معصومین علیهم‌السلام درباره روابط دختر و پسر یا زن مرد چه به معنای نگاه، چه به معنای حرف زدن، چه به معنای روابط آزاد و چه به معنای روابط معاملی، حکم شرعی بیان کرده است. قرآن به صراحت، مردان و زنان پاک را وصف می‌کند و یکی از ملاک‌های همسرگزینی مرد و زن را نداشتن روابط نامشروع و دوستی با نامحرم می‌داند (نسا: ۲۵). خداوند در آیات مختلف قرآن کریم از جمله آیه‌های ۳۰ و ۳۱ سوره نور در این باره می‌فرماید: «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ؛ ای رسول به مؤمنان بگو چشم‌های خود را (از نگاه به نامحرم) فروگیرند و فروج خود را حفظ کنند. این برای آنها پاکیزه‌تر است. خداوند از آنچه انجام می‌دهید، آگاه است» (آدینه‌وند، ۱۳۷۷، ۴/۴۸۷).

در آیه ۳۱ سوره نور آمده است: «وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ؛ و به زنان باایمان بگو چشم‌های خود را (از نگاه هوس‌آلود) فروگیرند و دامان خویش را حفظ کنند و زینت خود را - جز آن مقدار که ظاهر است - آشکار ننمایند و (اطراف) روسری‌های خود را بر سینه خود افکنند (تا گردن و سینه با آن پوشانده شود) و زینت خود را آشکار نسازند» (آدینه‌وند، ۱۳۷۷، ۴/۴۸۸). مخاطب آیات مذکور به ترتیب، مرد و زن است. در این آیات حکم نگاه کردن به نامحرم روشن می‌شود. خداوند متعال زنان را مخاطب قرار می‌دهد و در آیه ۳۱ سوره احزاب می‌فرماید: «يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ

مُبَيِّنَةٌ يَضَاعَفُ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ؛ ای همسران پیامبر هر کدام از شما گناه آشکار و فاحشی مرتکب شود عذاب او دوجندان خواهد بود» (آدینه‌وند، ۱۳۷۷، ۵/۱۸۹).

گویا خداوند متعال خطاب به زنان پیامبر ﷺ می‌فرماید که شما در خانه وحی و مرکز نبوت زندگی می‌کنید، دیگران به شما نگاه می‌کنند و اعمالتان سرمشقی است برای آنها. بنابراین، گناهتان در پیشگاه خدا عظیم‌تر است؛ زیرا هم ثواب و هم عذاب براساس معرفت و میزان آگاهی و تأثیر آن در محیط داده می‌شود. (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۱، ۱۷/۲۸۸) نکته دیگر اینکه زنان با صدای ملایم با نامحرم سخن نگویند. در آیه ۳۲ سوره احزاب اشاره می‌شود که سخن‌گفتن با نامحرم باید به شایستگی انجام شود تا مهیج، تحریک‌کننده و گناه‌آلوده نباشد. «فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا؛ پس زنهار که نازک و نرم با مردان سخن مگویید مبادا آنکه دلش بیمار است به طمع افتد و درست و نیکو سخن گویند» (آدینه‌وند، ۱۳۷۷، ۵/۱۹۴). در این آیه بعد از آنکه جایگاه والای همسران پیامبر ﷺ را به دلیل انتسابشان به آن حضرت بیان کرده است علو مقامشان را مشروط به تقوی می‌داند و می‌فرماید که فضیلت آنان به خاطر اتصالشان به رسول خدا ﷺ نیست بلکه به خاطر تقواست. بنابراین، ایشان را از خضوع در کلام نهی می‌کند. خضوع در کلام به معنای این است که در برابر مردان، آهنگ سخن‌گفتن را نازک و لطیف کنند تا دل او را دچار ریب و خیال‌های شیطانی کنند، شهوتش را برانگیزانند و در نتیجه آن مردی که در دل بیمار است به طمع بیفتد.

«وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا» یعنی، سخن معمول و مستقیم بگویید. سخنی که شرع و عرف اسلامی (نه هر عرفی) آن را پسندیده دارد، و آن سخنی است که تنها مدلول خود را برساند (نه اینکه کرشمه و ناز را بر آن اضافه کنی تا شنونده علاوه بر درک مدلول آن دچار ریب و هم بشود). (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴، ۱۶/۴۶۰) نکته بعد اینکه در ارتباط با نامحرم، قصد تلذذ و ریب در کار نباشد: «وَرَاوَدْتُهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يَفْلِحُ الظَّالِمُونَ. وَ لَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَ هَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنَّ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لَتَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَ الْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ؛ و آن زن که یوسف در خانه وی بود از او تمنای کام‌جویی کرد و درها را بست و گفت بشتاب

به‌سوی آنچه برای تو مهیاست. گفت: پناه به خدا او (عزیز مصر) صاحب نعمت من است مقام مرا گرامی داشته (آیا ممکن است به او ظلم و خیانت کنم) مسلماً ظالمان رستگار نمی‌شوند. آن زن قصد او را کرد و او نیز اگر برهان پروردگار خویش نمی‌دید قصد وی را می‌نمود، اینچنین کردیم تا بدی و فحشا را از او دور سازیم؛ زیرا او از بندگان مخلص ما بود» (یوسف: ۲۳-۲۴)، (آدینه‌وند، ۱۳۷۷، ۳/۳۱۷).

۵. آسیب‌شناسی روابط دختر و پسر

در جوامع امروزی بسیاری از جوانان و نوجوان به دلایل مختلف از خانواده‌های خود انتظار دارند که روابط پیش از ازدواج آنها را بپذیرند، اما اگر رضایت آنها را به‌دست نیاورند این روابط را کنار نمی‌گذارند و راه پنهان‌کاری را انتخاب می‌کنند، مخفیانه این روابط را ادامه می‌دهند و گرفتار آسیب‌های بسیاری می‌شوند. این روابط، آسیب‌های روانی و اجتماعی جبران‌ناپذیری به‌دنبال دارد که در ادامه بیان می‌شود.

۵-۱. سستی ایمان و از بین رفتن صفای باطن

در اسلام، عبادت اهمیت و جایگاه خاصی دارد. عبادت باعث دوری از فحشا و امور ناپسند می‌شود. ارتکاب منکرات و امور نامشروع نیز سبب بی‌رغبتی نسبت به عبادت و سستی ایمان و ایجاد زمینه‌های بی‌عفتی در فرد می‌شود. (کشوری، ۱۳۸۷، ص ۱۱۱) براساس دیدگاه برخی صاحب‌نظران، وجود حریم بین زن و مرد در شریعت اسلام مبتنی بر حقیقتی تکوینی است و مبادی تفکر کلامی و فلسفی دارد؛ یعنی اگر در روابط دختر و پسر حریم نباشد روح آنها در معرض این جاذبه تکوینی قرار می‌گیرد و جاذبه‌های مثبتی که برای تکامل روح لازم است از او سلب می‌شود؛ زیرا توجه به جمال‌های محدود، روح انسان را از جاذبه به‌سوی جمال مطلق بازمی‌دارد. جدایی محیط‌های زنانه از مردانه و ایجاد حریم در روابط آنان سبب می‌شود روح انسان از جاذبه‌های کاذب جنسی مصون باشد و قدرت اتصال به جمال مطلق الهی با چشم فرو بستن از جمال‌های محدود در فرد تقویت شود و سرعت سیر او در نیل به سعادت بیشتر شود (صالحی، ۱۳۸۵، ص ۱۷۲-۱۷۳).

۵-۲. سرکوبی استعدادها

یکی از عواملی که مانع رشد نیروهای فکری و روحی نوجوان و قرارگرفتن آنها در مسیر سعادت می شود، تسلط امیال جنسی بر وجود فرد است. عدم کنترل این میل باعث می شود که تمام حواس و توجهات انسان و تمام قوای جسمی و مغزی فرد تحت تأثیر قرار گیرد و اگر در عمل هم موفق به هوس بازی نشود، تمام فکر و ذهن او به وسیله این خیالات و افکار، اشغال می شود. بنابراین، مجالی برای انجام امور دیگر و شکوفایی اندیشه و استعدادها پیدا نمی شود. در نتیجه، این شعله که در سراسر وجود فرد زبانه می کشد، استعدادهای ذاتی فرد را سرکوب و بی استفاده باقی می گذارد. (صبور اردوآبادی، ۱۳۷۷، ص ۸۸-۸۹)

۵-۳. افت تحصیلی

روابط خارج از محدوده عرف و شرع، باعث می شود که طرفین تمام فکر و توجه و تمرکز خود را صرف دیدارها و ملاقات های حضوری و تلفنی خود کنند و این امر، خود بزرگ ترین مانع برای رشد و ترقی علمی فرد و جامعه است؛ زیرا تحصیل دانش، نیازمند تمرکز نیروهای فکری و روحی است. (موسوی کانی، ۱۳۸۷) به همین دلیل مشاوران مدارس و دانشگاه ها توصیه می کنند که در برهه های حساس تحصیلی و ایام امتحانات، مراسم خواستگاری و عقد را به تأخیر اندازند تا افراد بتوانند با تمرکز و آسودگی خیال در انجام تکالیف درسی و امتحانات موفق شوند. دوستی های احساسی و غیر آگاهانه و پاسخ گویی به تمایلات نفسانی، خطایی نابخشودنی و شکستی بزرگ است؛ زیرا تجربه نشان داده است که افرادی که درگیر این امور می شوند به دلیل پیریشانی افکار و حواس پرتی، ذوق درس خواندن و اشتیاق هرگونه مطالعه را به کلی از دست می دهند.

آنچه در زندگی بزرگان، شخصیت های علمی، محققین، نوابغ و دانشمندان و متفکرین مشهود است این نکته است که همه آنها افرادی بوده اند که از خوش گذرانی ها و هوس بازی خود دست کشیده اند و احتیاجات جسمی و غریزی خود را از راه مشروع و معقول و در حد اعتدال برآورده کرده اند. (صبور اردوآبادی، ۱۳۷۷، ص ۹۱) افت تحصیلی و مشکلات ناشی از آن (قرشی، ۱۳۸۴)، حواس پرتی در

کلاس، عدم توجه، خودکم‌بینی و عدم رعایت قوانین (شیخ دارانی و همکاران، ۱۳۸۷) از آسیب‌هایی است که در پژوهش‌ها ثابت شده است.

۴-۵. گسست روابط خانوادگی و افزایش طلاق

اگر دختر و پسری ازدواج کنند و بعد از ازدواج معلوم شود که قبل از ازدواج با فردی ارتباط دوستی داشته‌اند، این امر سبب بی‌اعتمادی همسران به یکدیگر و ایجاد ناراحتی آنها از این امر و افزایش احتمال طلاق می‌شود. چنانکه می‌توان حدس زد کسانی که روابط سهل‌انگارانه و خارج از تعهد را تجربه کرده‌اند چه بسا در روابط خانوادگی نیز به حفظ اصول خانوادگی متعهد نباشند. به عقیده خانم کاترین کوهان استاد دانشگاه پنسیلوانیا ارتباطات این افراد زودتر از افرادی که با یکدیگر دوست نبوده‌اند به سردی و جدایی می‌رسد. به نظر او رابطه قبل از ازدواج به هیچ وجه سبب دوام روابط زناشویی نمی‌شود. (روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۸۰) آمارها نشان می‌دهند که بیشترین آمار طلاق مربوط به ازدواج‌های مبتنی بر عشق و دوستی‌های خیابانی است (هرمز، ۱۳۹۰، ص ۲۹۰).

۵-۵. ایجاد مشکلات روحی و روانی

نوجوانان و جوانانی که از راه غیرمشروع و غیرمتعارف با جنس مخالف رابطه دوستانه برقرار می‌کنند، آسیب می‌بینند. این آسیب در بعد روانی به صورت مشترک بین دختران و پسران دیده می‌شود. آسیب روانی در دختران در صورتی که بی‌وفایی از طرف مقابل ببینند آنها را تا مرز افسردگی پیش می‌برد. آنها شأن و کرامت خود را آن چنان آسیب‌دیده می‌انگارند که از خود متنفر می‌شوند و پیوسته احساس بی‌ارزشی می‌کنند که این خود نوعی آسیب روانی بزرگ برای دختران است. افراط در ارتباط با غیرهم جنس در پسران نیز موجب بروز رفتارهایی می‌شود که با هنجارهای جامعه ناهماهنگ است. رفتارهایی مانند بی‌علاقگی به درس، عدم موفقیت در کار و بی‌ثباتی در شغل معین و این امور، افراد را مستعد بزهکاری می‌کند. (احمدی، ۱۳۷۸، ص ۷-۹) برخی روابط به صورت پنهانی صورت می‌گیرد که با استرس و فشار روانی همراه است و ترس از برملا شدن روابط در خانواده و جامعه، عامل ایجاد این فشار روحی است. در بعضی موارد، شدت فشارهای عصبی و روانی بر آنها به مرحله‌ای می‌رسد که

دست به خودکشی می‌زنند و این درحالی است که والدین و خانواده نیز از این مشکلات بی‌بهره نیستند.

۵-۶. ایجاد بدبینی

یکی از پیامدهای منفی این روابط این است که هر دو طرف، نسبت به جنس مخالف، حس بی‌اعتمادی و بدبینی پیدا می‌کنند و احساس می‌کنند همه افراد مثل خودشان این روابط را داشته‌اند یا خواهند داشت. این بدبینی و سوءظن‌های طرفین نسبت به یکدیگر، فضای زندگی را سخت می‌کند و هردو در آن خواهند سوخت. (احمدپور، ۱۳۹۴، ص ۱۲۳) آنها تصور می‌کنند که خواستگار یا همسرشان شاید قبل از این، رابطه دیگری داشته است یا شاید بعد از ازدواج نیز رابطه برقرار کند. پسر یا دختر نیز همین تصور را نسبت به یکدیگر خواهد داشت. بنابراین، این‌گونه ازدواج‌ها پایدار نخواهد بود و تجربه نشان داده است که در بسیاری موارد این امر، اختلافات جدی و جدایی را به دنبال دارد (موسوی کانی، ۱۳۸۷). براساس یافته‌های پژوهشی در آمریکا، زوج‌هایی که پیش از ازدواج با یکدیگر زندگی می‌کنند زندگی زناشویی آنها با مشکلات فراوانی روبه‌روست و به طلاق می‌انجامد. به گزارش ایسنا، دکتر کاترین کوهان، استاد دانشگاه ایالت پنسیلوانیا معتقد است افرادی که پیش از ازدواج با یکدیگر رابطه داشته‌اند بعد از ازدواج در حل مشکلات خود عاجز می‌شوند؛ زیرا نسبت به یکدیگر بسیار بدبین هستند. به عقیده کوهان، طبیعت ارتباطات آزاد این است که زوجین چندان انگیزه‌ای برای حل درگیری‌ها و حمایت از مهارت‌های خود ندارند. به نظر می‌رسد ارتباطات این افراد، زودتر از افرادی که با یکدیگر دوست نبوده‌اند سرد می‌شود. کاترین کوهان تصریح می‌کند که رابطه قبل از ازدواج به هیچ‌وجه سبب دوام زندگی زناشویی نمی‌شود (روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۸۰/۱۱/۲۹، شماره ۶۵۷۱، ص ۵).

قاسمی (۱۳۸۳) طی پژوهش خود به این نتیجه دست یافت که حدود دوسوم از دانشجویان با این مسئله موافق بودند که بیشتر افرادی که رابطه دوستانه با جنس مخالف داشتند، دوست ندارند که همسر آینده آنها قبل از ازدواج این روابط را تجربه کرده باشد. براساس مطالعات شیخ

دارانی و همکاران (۱۳۸۷) ارتباط با جنس مخالف قبل از ازدواج، باعث آسیب به خانواده و عدم تداوم پیوند عاطفی با طرف مقابل می‌شود. همچنین اگر جوانی با تجربه‌های دوستی قبل از ازدواج بخواند تشکیل خانواده دهد یکی از مشکلات او بدگمانی نسبت به همسر است که اضطراب و ناامنی را به زندگی فرد وارد می‌کند.

۵-۷. فقدان شناخت درست و واقع بینانه

در روابط خارج از محدوده شرع و عرف، وابستگی‌هایی بین دختر و پسر ایجاد می‌شود و این امر انتخاب صحیح و دقیق شریک آینده زندگی را دچار مشکل می‌کند و چون دختر یا پسر به فردی خاص وابسته شده است تمام خوبی‌ها و زیبایی‌ها را در فرد مورد علاقه خود می‌بیند. در این شرایط، فرد توان مشاهده عیوب احتمالی طرف مقابل را ندارد؛ زیرا از روی علاقه و از پشت عینک وابستگی به طرف مقابل می‌نگرد و نگاه انتقادی لازم برای بررسی نقاط ضعف و قوت را از دست می‌دهد. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «دوست داشتن چیزی، انسان را کور و کرمی‌کند» (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ۳۸۰/۴). دختران و پسران باید به این نکته مهم توجه داشته باشند که روح حاکم بر این‌گونه روابط، خردورزی نیست درحالی‌که تصمیم درست در مورد ازدواج با فرد خاص، تنها با تکیه بر عقلانیت و خردورزی ممکن است. دوستی و ارتباط احساسی و غیرعقلانه قبل از ازدواج، راه عقل را مسدود می‌کند و چشم واقعی انسان را کور می‌کند و انسان از گرفتن تصمیم صحیح محروم می‌شود. این نوع انتخاب‌ها به دلیل نبود شناخت عمیق و واقع بینانه اگر هم به ازدواج منتهی شوند، نمی‌توانند انتخاب مناسبی و معقولی باشند.

۵-۸. محرومیت از ازدواج پاک

هر انسانی در سرشت و نهاد خود به دنبال پاکی و نجابت است. دختران و پسرانی که در پی روابط آلوده هستند، پشت پا به سرنوشت خود زده‌اند و این امر باعث می‌شود که آنها به جرم آلودگی به این روابط، شرایط ازدواج پاک را از دست بدهند. این‌گونه روابط ناسالم سبب تأخیر در ازدواج پسران می‌شود، اما دختران بیش از پسران در معرض این آسیب قرار می‌گیرند. درواقع و به دور از تعصب

باید گفت که روابط دختر و پسر، بیش از آنکه مایه سرگرمی و دلخوشی باشد، تهدیدکننده نهاد خانواده در جامعه است. با نگاهی به آمار طلاق می‌توان گفت که این آمار در بین کسانی که قبل از ازدواج، ارتباط‌های دوستانه داشته‌اند، بالاتر است. همچنین آشنایی و ارتباط دختر و پسر در محیط اجتماع، بیشتر از آنکه معرفت‌ساز باشد، فروزنده هوس‌ها و معرفت‌سوز است. (موسوی کانی، ۱۳۸۷)

۵-۹. احساس گناه

برقراری رابطه دوستی با جنس مخالف از رفتارهایی است که مورد پذیرش جوامع دینی نیست و اگر در متون اسلامی و سخنان بزرگان دینی دقت شود این نکته معلوم می‌شود که در اسلام، ارتباط آزاد و بدون محدودیت آن‌گونه که در جوامع غیردینی شیوع دارد و به عنوان یک ارزش تلقی می‌شود، مورد تأیید نیست. نگاه اسلام به این‌گونه روابط، منفی است و همه به‌ویژه جوانانی که در اوج غریزه جنسی هستند را از ایجاد ارتباط عاطفی و احساسی با جنس مخالف نهی کرده است و آن را به موارد ضرورت و در چارچوب و قوانینی خاص تجویز می‌کند. حال اگر به علت عدم آگاهی، غفلت و یا تغافل، فردی مرتکب چنین رفتاری شد مدت زمان زیادی نمی‌گذرد که جوان به خود می‌آید و به گذشته خود می‌اندیشد و رفتارهای خود را با ملاک‌ها و معیارهای اخلاقی و شرعی مقایسه می‌کند و آنها را محک می‌زند و یا با قرارگرفتن در موقعیت‌ها و شرایط زمانی و مکانی معنوی دچار پشیمانی می‌شود و اگر نتواند به درستی از این فضای روانی خارج شود، احساس گناه می‌کند و این احساس گناه، منشأ بسیاری از ناگواری‌های روحی و روانی می‌شود. (احمدی، ۱۳۹۱، ص ۳۲)

لازم به ذکر است که تجدیدنظر نسبت به اعمال غیرمعقول و غیرمشروع گذشته و پشیمان شدن از آنها و تصمیم بر ترک آنها، امری مقبول و شایسته و بلکه لازم و ضروری است و آنچه به عنوان یک پیامد منفی در اینجا از آن یاد می‌شود احساس گناه منفی و شدیدی است که بر فضای فکری فرد حاکم شده است و فرد، توان خارج شدن از آن را در خود نمی‌بیند و همراه با یأس و ناامیدی مطلق است و توان حرکت به سوی اصلاح و تغییر رفتار را از شخص می‌گیرد. نکته قابل توجه آن است که آسیب‌پذیری

جوانانی که به ارزش‌های دینی و اخلاقی احترام می‌گذارند و به آنها پایبند هستند، بیشتر است و آنان به خاطر آشنایی بیشتری که با دستورات دینی و اخلاقی دارند بیشتر در معرض احساس گناه شدید و پیامدهای منفی آن قرار می‌گیرند. (موسوی کانی، ۱۳۸۷)

۵-۱۰. خیانت به همسر آینده

دختران و پسرانی که با هم ارتباط دوستی دارند و به برخی از نیازهای روانی و جسمانی خود به صورت نامشروع پاسخ می‌دهند و پس از پایان دوره‌ای که با هم ارتباط داشتند با شخص دیگری ازدواج می‌کنند درواقع به همسر آینده خود خیانت می‌کنند؛ زیرا همه سرمایه‌های جسمی، روانی و معنوی دختران و پسران، برای همسرشان است و آنها حق ندارند برای افراد دیگری که از سرفریب و تفنن با او دوست شده‌اند این سرمایه را هزینه کنند، اما متأسفانه برخی این خیانت را مرتکب می‌شوند و با ارتباط نامشروع با دیگران، حقوق همسر آینده خود را از بین می‌برند که این عمل، کانون گرم خانواده را در معرض تهدید قرار می‌دهد. (موسوی کانی، ۱۳۸۷) مرد یا زنی که قبل از ازدواج روابط دوستی متعددی داشته است، خواه ناخواه تنوع طلب می‌شود و این امر بعد از تشکیل خانواده و زندگی مشترک همچنان ادامه می‌یابد و عاملی برای کاهش محبت به خانواده و همسر می‌شود.

۵-۱۱. انحطاط و انحرافات اخلاقی

شکل‌گیری روابط خارج از عرف دختران و پسران و شکسته شدن حریم‌های اخلاقی و شرعی سبب می‌شود افراد نسبت به انجام و اشاعه منکر، بی‌تفاوت شوند و این امر خود باعث افزایش و گسترش آسیب‌ها، انحرافات و بزهکاری‌های اجتماعی می‌شود. دلیل این مدعا، افزایش فسادهای اجتماعی و بی‌بندوباری‌های اخلاقی در کشورهای غربی است که به رواج الگوهای جایگزین خانواده منجر شده است. (جوکار، ۱۳۸۹، ص ۵۴) ریشه بسیاری از مفاسد اخلاقی از همین دوستی‌ها و روابط ناشی شده و باعث سقوط انسان در گناه و معصیت می‌شود. این روابط در آستانه بلوغ، هورمون‌های جنسی شخص را تحریک می‌کند و به جنس مخالف متمایل می‌کند، اما شرم و حیای عفیفانه نوجوان، مانع از این است که او به طرف مسائل غریزی سوق پیدا کند (روزنامه جمهوری

اسلامی، ۱۳۸۰/۱۱/۲۹، ص ۹۲-۹۳) با این وجود اگر نوجوان به تمایلات نفسانی خود پاسخ دهد و به این روابط وارد شود انحراف و شکسته شدن حریم‌های عفاف و اخلاق به سادگی ایجاد می‌شود. روابط پنهانی پسران و دختران باعث برخی جرائم از جمله قتل، آدم‌ربایی، اخاذی و تجاوز به عنف می‌شود. کارشناسان از این روابط به عنوان عامل رشد طلاق در جامعه یاد می‌کنند و برخی آسیب‌شناسان نیز بر این باورند که گسترش روابط جنسی آزاد یکی از دلایل افزایش آمار روسپیگری و کاهش میانگین سنی روسپیگران است.

۵-۱۲. آسیب دیدن حیثیت خانواده و سست شدن بنیان آن

با افشای ارتباط فرد با غیر هم جنس، برخوردهای تند از سوی خانواده قابل پیش‌بینی خواهد بود. این باعث خدشه دار شدن حیثیت فرد و خانواده می‌شود به طوری که آینده آنها تحت تأثیر قرار می‌گیرد و به همین دلیل گاهی افراد آبرومند به فکر ترک محل اسکان خود یا مهاجرت به شهر دیگر می‌افتند تا از افرادی که از روابط فرزند خود با جنس مخالف مطلع هستند، دور باشند. (جوکار، ۱۳۸۹، ص ۵۵) این روابط خارج از عرف، سبب سست شدن پایه‌های خانواده و زندگی همسران می‌شود. به عقیده کارشناسان، گسترش این روابط باعث می‌شود که این روابط کم‌کم به نهاد اجتماعی تبدیل شود و رفته رفته به عنوان رقیبی برای خانواده به حساب آید و ممکن است به قدری رشد و توسعه یابد که جایگزین نهاد خانواده شود، همان‌گونه که امروز هم جنس‌بازان در برخی کشورها تحت حمایت قانون رسمی قرار گرفته‌اند (جوکار، ۱۳۸۹، ص ۵۴).

۶. نتیجه‌گیری

ارتباط و دوستی‌های قبل از ازدواج بین دختر و پسر در جامعه، یکی از مسائل و معضلاتی است که تا حدود زیادی می‌تواند سلامت جوانان را متأثر کند. بررسی‌های انجام شده بر روابط آزاد دختر و پسر نشان می‌دهد که نتیجه این نوع روابط در بیشتر موارد، مورد رضایت طرفین نیست و تأثیر آن بر ازدواج نیز ناخوشایند است. آسیب‌هایی که افراد به دلیل این نوع روابط می‌بینند، گاهی برای خود آنها و

همچنین برای جامعه خطرناک است. مقاله حاضر، رابطه دختر و پسر، علل افزایش روابط آزاد و آسیب‌های ممکن برای هریک از دو جنس دختر و پسر را بررسی کرده است. از عوامل افزایش این نوع ارتباطات، بالارفتن سن ازدواج، توسعه وسایل ارتباط جمعی، حاکمیت روحیه فردگرایی، بحران هویت، اختلال در هویت جنسی، ناکارآمدی خانواده‌ها در ارضای نیازها و عواطف زوجین است و آسیب‌هایی که این روابط در پی دارند عبارتند از: سستی ایمان، سرکوبی استعدادها، افت تحصیلی، ایجاد مشکلات روحی و روانی، ایجاد بدبینی، محرومیت از ازدواج پاک، احساس گناه، خیانت به همسر، انحطاط و انحرافات اخلاقی و آسیب دیدن حیثیت خانواده.

فهرست منابع

- * قرآن کریم (۱۳۷۷). مترجم: آدینه‌وند لرستانی، محمدرضا. تهران: اسوه.
۱. احمدپور، علی (۱۳۹۴). آسیب‌های اخلاقی رابطه دختر و پسر. نشریه معرفت، ۲۰۹ (۲۴)، ۱۱۷-۱۳۰.
۲. احمدی، علی اصغر (۱۳۷۸). تحلیلی تربیتی بر روابط دختر و پسر در ایران. تهران: سازمان انجمن اولیا و مربیان.
۳. احمدی، محمدرضا (۱۳۹۱). روابط پسر و دختر. قم: معارف.
۴. جعفری مزدهی، افشین. و قندی، حجت‌الله (۱۳۸۱). رشد جمعیت و اختلال در وضعیت ازدواج در ایران. نشریه ریحانه، نشریه فرهنگی و پژوهشی مرکز امور مشارکت زنان، ۱۱ (۱)، ۱۲۳-۱۳۳.
۵. جوکار، محبوبه (۱۳۸۹). عوامل و آسیب‌های روابط ناسالم دختر و پسر. نشریه طهور، ۵ (۳)، ۳۴-۶۴.
۶. دفتر مطالعات و تحقیقات زنان (۱۳۸۷). بازخوانی روابط دختر و پسر. نشریه حورا، ۲۸، ۳-۱۰.
۷. ذکایی، محمدسعید (۱۳۸۵). فرهنگ مطالعات جوانان. تهران: نشر آگه.
۸. ذکایی، محمدسعید (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی جوانان ایران. تهران: نشر آگه.
۹. روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۶۵۷۱، ۲۹/۱۱/۱۳۸۰.
۱۰. شرفی، محمدرضا (۱۳۷۹). جوان و بحران هویت. تهران: انتشارات سروش.
۱۱. شیخ صدوق، محمدبن علی (۱۴۱۳). من لا یحضره الفقیه. قم: جامعه مدرسین.
۱۲. شیخ‌دارانی، هما.، مهرابی، حسین علی.، کجباف، محمدباقر.، و عابدی، محمدرضا (۱۳۸۷). بررسی تأثیر آموزش مبتنی بر افزایش آگاهی از آسیب‌های ناشی از روابط آسیب‌زای دختر و پسر بر نگرش دانش‌آموزان دختر مدارس دوره متوسطه شاهین‌شهر. نشریه دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، ۳۸ (۱۰)، ۶۲-۴۱.
۱۳. صالحی، صدیقه (۱۳۸۵). اختلاط و انفکاک در محیط‌های اجتماعی زنانه و مردانه از مبانی اسلام تا فمینیسم پست مدرن. نشریه بانوان شیعه، ۱۰ (۳)، ۱۵۳-۱۷۶.
۱۴. صبور اردوآبادی، احمد (۱۳۷۷). بلوغ و سلامتی نوجوانان. تهران: انتشارات رسالت قلم.
۱۵. علامه طباطبائی، محمدحسین (۱۳۷۴). ترجمه المیزان فی تفسیر القرآن. قم: جامعه مدرسین.

۱۶. قاسمی، وحید (۱۳۸۳). سنخ‌شناسی دانشجویان بر مبنای پدیده روابط دوستانه دختر و پسر، مورد مطالعه دانشگاه صنعتی اصفهان. نشریه مطالعات جوانان، ۷، ۹۰-۱۱۳.
۱۷. قرشی، بهناز (۱۳۸۴). بررسی رابطه بین میزان شادکامی و هوش هیجانی با نوع ارتباط با جنس مخالف در دانشجویان دختر و پسر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبائی. دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
۱۸. کشوری، امین (۱۳۸۷). حجاب من. بی‌جا: زهیر.
۱۹. گماسایی، شاهرضا (۱۳۹۶). روابط دختر و پسر. کنفرانس ملی دانش و فناوری نوین در علوم و مهندسی در عصر تکنولوژی، تهران: بی‌نا.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۱. موسوی کانی، سیدرضا (۱۳۸۷). آسیب‌شناسی روابط دختر و پسر. نشریه پرسمان، شماره ۴، ۶۵-۱۰.
۲۲. نیکخو، مهدی (۱۳۹۷). دخترانه (پژوهش در دنیای دختران). قم: بوستان کتاب.
۲۳. هرمز، حسن، و محمدی، محمود (۱۳۹۰). درسنامه گلبرگ/حکام. قم: پاد اندیشه.